

ƏLİYEVƏ İRADƏ BƏBİR QIZI

e-mail: iradaazeri@mail.ru

Azərbaycan Tibb Universiteti

Ünvan: Səməd

Vurğun 167

TİBBİ ETİKA

Açar sözlər: əxlaq normaları, həkimlik etikas, deontologiya, həkimlik sirri, evtanaziya, transplantasiya, fənlərarası fenomen, yatrogen xəstəliklər

Ключевые слова: правила поведения, врачебная этика, деонтология, врачебная тайна, эвтаназия, трансплантация, междисциплинарный феномен, ятрогенные заболевания

Key words: behavioral norms, medical ethics, deontology, doctor-patient confidentiality, euthanasia, transplantation, interdisciplinary phenomenon, iatrogenic diseases.

Etika sözü latın dilində “əxlaq normaları” kimi tərcümə olunur. “Etika mənəvi dəyərlərin yaranması və inkişafı, insanların davranış normaları və prinsipləri haqqında elmdir” [2,4]. Antik dövrün filosofu Sokrat deyirdi ki, yalnız əxlaqlı insan xoşbəxt ola bilər, çünki əxlaq insanın layiqli həyatı və mədəniyyətinin əsasında durur.

Baxmayaraq ki, bir çox əxlaq normaları ümumbəşəri xarakter daşıyır, fərqli peşələrin özünəməxsus peşə etik qaydaları da var. Bu qaydalar eyni peşədə olan insanların münasibətlərini tənzimləyir və bu münasibətlərin xarakterini təmin edir.

Peşə etikasının qaydaları dəyişkəndir, çünki onlar həyatımızın inkişafı ilə sıx bağlıdır. Həyatımız inkişaf etdikcə yeni-yeni peşələr meydana gəlir. Bu peşədə olan insanların arasında məhz bu peşəyə məxsus münasibətlər və onları tənzimləyən etik qaydalar yaranır.

Hal – hazırda 40 mindən çox peşə mövcuddur. Bunlardan ən qədim tarixə malik olanlardan biri həkimlik peşəsidir. Həkimlik etikas anlayışı e.ə. VI-V əsrlərdən yaranıb. Bu anlayışa sinonim olan “tibbi etika”, “həkimlik əxlaqı” terminləri də işlənir. Həkimlik əxlaqı “tibb işçilərinin gündəlik fəaliyyəti, davranış və hərəkətlərindəki mənəvi dəyərlərini bildirir” [1,92]. Həkimlik etikasına XIX əsrdə ingilis filosof və hüquqşünası İyerimiya Bentam tərəfindən təklif olunmuş termin “həkimlik deontologiyası” da daxildir. Deontologiya (yunan deon-borç) – həkimlik borcu haqqında təlimdir. Həkimlik deantologiyası yalnız həkim və xəstə arasındakı münasibətləri, həkimlik etikas isə həkimin həmkarlarla, başqa tibb müəssisələrində çalışan işçilərlə, cəmiyyətlə olan münasibətlərini tənzimləyir.

Həkimlik etikas hər bir tarixi erada həmin dövr üçün cəmiyyətdə hakim olan mənəvi dəyərlərinə uyğun olaraq özünəməxsus çalarlar ifadə etmişdir. Lakin hər zaman tibb sənəti öz humanist dəyərlərindən irəli gələrək bəşəri, sinifdənəkar etik normalar daşımışdır – xəstə insana kömək, onun əziyyətinin azaldılmasına çalışmaq

dəyişməz olaraq qalmışdır. Həkim öz xoşbəxtliyini sağaltdığı xəstənin xoşbəxtliyində tapır. Bu prinsip özünü təbabətə həsr edən insanların əxlaqi dəyərlərinə çevrilib. Zaman keçdikcə tibbi deontologiya prinsipləri dəyişib: məs, qədim Hindistanda ancaq xəstəlikdən sağala biləcək insanı müalicə etmək, il ərzində sağalmayan xəstədən imtina etmək məsləhət görülürdü. Müasir həkimlər son dəqiqəyə qədər xəstəliklə mübarizə aparır və çox vaxt xəstəni yenidən həyata qaytarırlar.

Həkimlik fəaliyyətinə olan tələblər eramızdan əvvəl XVIII əsrdə Babilistanda qəbul olunmuş Hammurapi qanunlar məcmusu sayılır. Tibbi deontologiya məsələlərinə qədim Hindistan ədəbi mənbələrindən Manu (e.ə. II- eramızın I əsri) və Ayuverd (e.ə. IX – III əsrlər) qanunlar məcmuəsində rast gəlirik. Ayuverdin kitablarında həkimin necə olması, özünü necə aparması, xəstəyə nəyi və necə deməsi əks olunmuşdur. Əlbəttə ki, həkim peşəsinin etik normalarından danışarkən Hipokratın adını çəkməmək mümkün deyil.

Qədim Yunanistanın məşhur həkimi, tarixə “ təbabətin atası ” kimi düşmüş Hippokrat e.ə. təqribən 460 – cı ildə Kos adasında doğulmuşdur. O təbabət haqqında olan 60 əsərdən ibarət “Hippokrat korpusu” adlı külliyyatın müəllifidir. Dahi həkim özünün “Həkim haqqında”, “Xoş rəftar”, “Nəsihətlər” əsərlərində həkimlik sənətinin zəngin təcrübəsini ümumiləşdirməklə yanaşı, tibbi etika tarixində ilk dəfə olaraq həkimlik fəaliyyətinin əsas əxlaqi prinsip və normalarını elmi cəhətdən formalaşdırmışdır. Onun “Hippokrat andı” həkimlərin davranışlarını müəyyən edən etik- əxlaqi prinsiplərdən ibarətdir. Öz dövrü üçün bu and olduqca böyük mənəvi meyar olmuşdur. Hippokrat yazırdı: “ Hansı evə daxil olarsam, ancaq xəstənin xeyrini düşünəcəyəm,.. gizli olan bütün pisliklərdən qacacağam,.. insanlarla münasibətdə baş verənləri, görüb eşitdiklərimi bir sirr olaraq saxlayacağam.” Tibbi sirrin qorunması qədim dövrlərdən mövcud idi. Feodalizm dövründə xəstədən alınan və ya müalicə zamanı aşkar edilən, gizli qalmalı olan məlumatın həkim tərəfindən yayılması həkimi nüfuzdan salıb, məhkəməyə gətirib çıxara bilərdi. Müasir zamanda həkimlik sirrini saxlamaq tələbinə bəzi hallarda riayət edilmir. Bu, başqalarının sağlamlığını təhlükəyə atmamaq məqsədilə edilir. Tibb işçiləri kəsilməş-deşilmiş (cinayət əməli daşıyan) yaralar, yoluxucu, zöhrəvi xəstəliklər, zəhərlənmələr haqqında müvafiq orqanlara məlumat verməlidirlər.

Bu gün də tibb universitetlərinin məzunları ənənəvi olaraq bu andı içirlər. 1969-cu ildə Beynəlxalq Konqresdə Hipokrat andına “bütün həyatım boyu öyrənməyə and içirəm” sözləri əlavə edilmişdir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, müasir dövrdə and bir sıra ziddiyyətlər təşkil edir.

Andın birinci cümləsində Qədim Yunan tanrılarının adları çəkilir: “Appolona – loğman Asklep, Hiqeya və Panakeya və bütün tanrıların şahidliyində and içirəm”.. Lakin müasir dövrdə heç kəs bu tanrılara etiqad etmir. Andın “məndən istifadə üçün zəhər istəyəne onu verməyəcəyəm, belə bir hərəkət tərzini də tövsiyyə etməyəcəyəm” hissəsi də günümüzə səsleşmir. Bildiyiniz kimi evtanaziya (gözəl, yüngül, xoş ölüm) artıq bir sıra ölkələrdə (Belçika, Hollandiya, ABŞ-nin bir neçə ştatında və s.) qanunla qüvvəyə minib. “Evtanaziya” termini can verən insanın

ölümünü asanlaşdırmağı, ölməyinə kömək etməyi bildirir. Evtanaziyanın iki növü var:

1. aktiv evtanaziya – həkim medikamentlərin köməyi ilə xəstənin həyatına son qoyur;

2. passiv evtanaziya – həkim bilə-bilə müalicəvi tədbirləri dayandırır.

Evtanaziyanın qəbul edilib edilməməsi birmənalı deyil: bəziləri onun insanın ağrı və əziyyətlərinə son qoyub xəstəyə kömək, bəziləri isə humanizm və insanlara qarşı cinayət adlandırırlar.

Evtanaziya başqa tibbi etikaya bir sıra məsələlər də aiddir: süni mayalandırma, klonlaşdırma, orqanların transplantasiyası, gen mühəndisliyi “surroqat (əvəzedici) analıq” və s.. Dünənədək fantastik sayılan bu əməliyyatların mümkünlüyü bu gün bir çox ənənəvi norma və təsəvvürlərə yenidən baxmağı, insanın həyatı və ölümü ilə əlaqədar məsuliyyətli qərarlar qəbul etməyi tələb edir ki, bunlar da əxlaqi problemlər yaradır.

Bu problemlərlə nisbətən yeni sahə olan bioetika məşğul olur. “Bioetika” terminini ilk dəfə 1971 – ci ildə amerikalı V.R.Rotter işlətməmişdir. Bun gün tibb və biologiyanın inkişafı ilə əlaqədar yaranan problemlər o qədər çətin və müxtəlifdir ki, onları həll etmək üçün bir sıra elm nümayəndələrinin: həkim, bioloq, filosof, ilahiyyatçı, psixoloq, hüquqşünasların bilik və təcrübəsi lazımdır. Buna görə də bioetikanı fənlərarası fenomen adlandırırlar. Bioetikanın məqsədi “müasir bio-tibbi fəaliyyətlər üçün düzgün olan modellərin işlənilib hazırlanmasıdır” [2,29].

Hipokrat tərəfindən formalaşmış deontologiya prinsipləri Asklepiad, Sels, Qalen və digərlərinin işlərində öz inkişafını davam etdirmişdir. İbn Sinanın “Həkimlik elminin qanunları” əsərinin əsas ideyalarından biri xəstəliyin qarşısının alınmasıdır ki, bunun üçün də xəstənin həkimə inamı, etibar, ümidi olmalıdır. Qədim zamanlardan bəri həkimin xəstəylə münasibəti probleminə onların qarşılıqlı anlaşması və əməkdaşlığı planında baxılırdı. Bu haqda XIII əsrdə yaşamış həkim və yazıçı Əbül-Fərəc yazırdı: “Biz üçük - sən, xəstəlik və mən; əgər sən xəstəliklə bərabər olsan siz iki olacaqsınız, mən isə tək qalacam – siz məni yenəcəksiniz; əgər sən mənimlə olsan biz ikimiz birləşərək tək qalan xəstəliyə qalib gələcəyik”.

Həkim öz fəaliyyətini insana ehtiramla, vicdanla, humanizm və mərhəmətlilik prinsiplərini rəhbər tutaraq, peşəkarlıq səviyyəsində həyata keçirməlidir. Eyni zamanda həkim öz vəzifəsini xəstənin yaşından, cinsindən, milliyətindən, dini əqidəsindən, sosial vəziyyətindən, siyasi baxışlarından, vətəndaşlığından, maddi vəziyyətindən asılı olmayaraq, ləyaqətlə yerinə yetirməli, ədalətli, qərəzsiz və dəyanətli olmalıdır. Həkim öz qərar və hərəkətlərinə görə məsuliyyət daşıyır. O, pasiyenti əsassız riskə məruz qoymamalıdır, çünki tibbi etikanın əsas qanunu – ziyan verməməkdir! Yeri gəldikdə həkimdən susmaq, diaqnozu “yüngülləşdirib” xəstənin xeyrinə yalan danışmaq bacarığı da tələb olunur. Bu, tibbdə “müqəddəs yalan” adlanır. Deyirlər o yalan ki, insana həyat bəxş edir, o, çıpaq həqiqətdən üstündür.

“Həkimin işi yalnız diaqnozu düzgün qoymaq deyil, həm də pasiyentin vəziyyətini başa düşmək, onun iztirablarını azaltmağa çalışmaq, sağalmağa inamını artırmaq, emosional vəziyyətini yüksətməkdir” [1,93].

Hələ qədimdən müalicə prosesində xəstə psixikasının roluna yüksək qiymət verilib. Sokrat deyib: “Ruhu müalicə etmədən bədəni sağaltmaq mümkün deyil”. Məşhur rus rəssamı Levitan sanatoriyadan tanışlarına yazırdı: “Burada ürəyi vannalarla müalicə etməyə çalışırlar, bu cəfəngiyatdır, ürəyi yalnız ürəklə müalicə etmək olar”.

Xəstəni müalicə edən zaman həkim dava-dərmandan istifadə etməkdən başqa pasiyentə psixoloji təsir edib ruhlandırılmalı və sağlamlığına tam əmin olmağına inandırılmalıdır.

Həkim unutmamalıdır ki, xəstəlik insanı çox dəyişir, onu ruhdan salır. Xəstənin psixikası zədələnmiş, kövrək olur. Bunu nəzərə alaraq, həkim xəstəyə diqqət və qayğı ilə yanaşmalıdır. Bəzən həkimin və tibb bacısının xəstənin yanında onun doğmaları ilə asta danışığı, sirli baxışları, sifətlərin ifadəsi, düşünmədən deyilən sözləri xəstədə öz sağlamlığı barədə şübhələr yaradır və yatrogen xəstəliyinə gətirib çıxarır. Yatrogen (yunan “iatros” – həkim “genes” – törəmə, doğulma) – həkimin ehtiyatsızlığı, savadsızlığı, səhlənkarlığı ucbatından xəstənin səhhətinə əlavə vurulmuş ziyan, xəstənin fiziki və emosional vəziyyətinin ağırlaşmasıdır.

Həkim xəstəyə qarşı diqqətli və qayğıkeş olmalıdır. Çünki insan məhz həkimə öz xəstəliyi və bununla əlaqədar yaranan problem və həyəcanlarını bölüşür.

Çox təəssüflər olsun ki, müasir zamanda biz xəstəyə laqeyd yanaşan, öz xeyrini güdüb saxta dərman və bahalı firma dərmanlarını məsləhət görən, lüzumsuz ödənişli müayinələrə göndərən, maddi imkanı olmayan xəstəni qəbul etməyən, xəstədən rüşvət tələb edən həkimlərə rast gəlirik.

Orta əsrlərdə deyirdilər: “Həkimin üç siması var : I – gündəlik həyatda olan adi insan siması; II – xəstənin başının üstündə dayananda mələk siması; III – xəstədən pul tələb edəndə iblis siması”.

Həkim xəstədən başqa öz həmkarları ilə də etik normalara uyğun ünsiyyət yaratmağı bacarmalıdır. Şöbədə və klinikada intizam və subordinasiya gözlənilməlidir. Rəhbər işçi tabeliyində, yaxud eyni səviyyədə olan həmkarlara özünə rəva bilmədiyi davranışa yol verməməlidir. Xəstənin yanında özünü reklam edib həmkarını tənqid etmək həkimlik etikasına ziddir. Olan iradları təklikdə həmkarının xətrinə dəymədən, hörmətdən salmadan sübut və arqumentlərlə çatdırmaq lazımdır. Çətin kliniki hallarda həkim çəkinmədən həmkarları ilə məsləhətləşməli və öz tərəfindən təcrübəsi az olan həkimlərə köməyini və məsləhətini əsirgəməməlidir.

Məşhur rus həkimi terapevt professor M.Konçalovski deyirdi: “ Pis aktyor, zəif yazıçı, istedadsız rəssam olmaq mümkündür, amma pis həkim olmaq cinayətdir”. Həkim etikasına qaldıqda isə “həkim 5 ballı sistemdə tibbi etikadan 5 bal almalıdır ”.

Ə D Ə B İ Y Y A T

1. Hacıyeva N. Estetika, peşə etikası və psixologiya. Bakı, “Şərq-Qərb” 2012;
2. Solonitsina A.A. Peşə etikası və etiket. Dərs vəsaiti. (rus dilindən tərcümə) Bakı, 2020. www.kitabxana.net – Milli Virtual – Elektron kitabxana;
3. Xəlilov B. Azərbaycan dilində İşgüzar və akademik kommunikasiya. “Adiloğlu” Bakı, 2021;
4. Məmmədli N. Azərbaycan dilində İşgüzar və akademik kommunikasiya. “Elm və Təhsil” Bakı, 2021;
5. Науменко Е.А. Деловые коммуникации. Учебное пособие. Тюмень, Издательство Тюменского государственного университета, 2013;
6. Крылова С.Г. Деловые коммуникации. Учебно-методическое пособие. ФГБОУ ВПО Екатеринбург, «Уральский государственный педагогический университет» 2014;
7. Большунова А.Я., Киселёва Н.И., Марченко Г.И., Новиков А.Б., Тюриков А.Г., Чернышова А.И. Деловые коммуникации. Учебник для бакалавров. Москва, Финансовый Университет 2018;
8. Церковский А.А., Дуброва В.П. Медицинская этика. Курс лекций, Витебск, ВГМУ, 2007.

X Ü L A S Ə

Məqalədə peşə etikası, xüsusilə tibbi etika məsələləri haqqında bəhs edilir. Tibbi etika anlayışı e.ə. IV-V əsrlərdə yaranıb. Bu anlayış tibb işçilərinin gündəlik fəaliyyəti, mənəvi prinsiplərə əsaslanmış, pasiyent və həmkarlarla davranış qaydalarını özündə ehtiva edir. Həkimlik etikası anlayışına həkimlə pasiyentin münasibətini tənzimləyən həkimin borcu haqqında təlim “həkimlik deontologiyası” (yunan deon-borc) da daxildir. Bu termin ingilis filosofu D.Bentam tərəfindən XIX əsrdə təklif edilmişdir. Cəmiyyətin inkişafına, həyatımızda olan dəyişikliklərə baxmayaraq, həkimlik fəaliyyətinə olan tələblər dəyişməzdir: pasiyentin iztirablarını azaltmaq, ona kömək etmək.

Həkimlik fəaliyyətinin əsas əxlaqi prinsip və normalarını elmi cəhətdən ilk dəfə Hipokrat təsnif etmişdir. Tibbin və biologiyanın inkişafı cəmiyyət tərəfindən birmənalı qəbul olmayan problemlərin yaranmasına gətirib çıxarmışdır. Bura evtanaziya, klonlaşdırma, süni mayalanma, transplantasiya və s. aiddir. Bu problemlərin həlli ilə “fənlərarası fenomen” adlı müasir elm – “bioetika” məşğuldur.

Müalicə prosesində həkimin xəstəyə olan münasibəti böyük rol oynayır. Həkimin səhlənkarlığı və ehtiyatsızlığı yatrogen xəstəliyinə, yəni olan xəstəliklərin ağırlaşmasına gətirib çıxarır.

Aliyeva Irada Babir

MEDICAL ETHICS

S U M M A R Y

The given article investigates the question of professional ethics, in particular the question of medical confidentiality. The term “medical ethics” appeared in 4th -5th century B.C. It included the behavioral norms of doctors in their day-to-day activities, their relationship with patients and colleagues, based on moral principles. The notion of medical ethics also includes the term “medial deontology” (from Greek “deon”-debt), which solely describes the relationship between a doctor and a patient. The term “deontology” was introduced by British philosopher J. Bentham in the 19th century. Despite societal changes and developments, ethical requirements for medical practice remain unchanged—to aid and alleviate the sufferings of the patient.

Originally the norms and principles of the medical ethics from the scientific point of view were formulated by Hippocrates. Advancements in the medicine and biology have led to the emergence of issues that are ambiguously accepted by society. Such advancements include but are not limited to cloning, artificial fertilization, organs transplantations and euthanasia. Those kinds of issues are being addressed by modern science-bioethics, which is referred to as an interdisciplinary phenomenon.

Relationships between doctors and patients plays a big role in the treatment process. Doctor's negligence and irresponsibility can lead to iatrogenic diseases, i.e. complication to existing conditions.

Алиева Ирада Бабир кызы

МЕДИЦИНСКАЯ ЭТИКА

Р Е З Ю М Е

В статье рассматриваются вопросы профессиональной этики, в частности, врачебной этики. Понятие "врачебная этика" возникло в 4 - 5 в.в. до нашей эры. Оно включает в себя нормы поведения врача в повседневной деятельности, его отношения с пациентами и коллегами, основанными на моральных принципах. В понятие врачебная этика входит и понятие «врачебная деонтология» (греч. деон-долг), которая регулирует только отношения врача с пациентами. Термин «деонтология» был предложен английским философом Дж. Бентамом в 19 в. Несмотря на развитие общества и изменения, которые происходят в нашей жизни, этические требования к врачебной деятельности остаются неизменными: помочь и облегчить страдания пациента.

Впервые нормы и принципы врачебной этики с научной точки зрения были сформированы Гиппократом. Развитие медицины и биологии привели к

появлению проблем, которые неоднозначно принимаются обществом: это клонирование, искусственное оплодотворение, трансплантация органов, эвтаназия. Решением этих проблем занимается современная наука-биоэтика, которую называют междисциплинарным феноменом.

Отношения врача к больному имеет огромное значение в процессе лечения. Безответственность, неосмотрительность допущенные врачом, могут привести к ятрогенным заболеваниям, т.е. к осложнению уже имеющихся.

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 15.02.2024

Çapa qəbul olunma tarixi: 24.02.2024

Rəyçi: fil.ü.f.d., dos. S.Ə.Kadiyeva

tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur